

MUCSI FERENC

Sajtó, cenzúra Magyarországon
az első világháború idején

Századunk első évtizedeiben – éppen az első világháború körüli esztendőben – gyakran emlegették a sajtó hatalmát, afféle közkeletű politikai bölcsességgént idézgették a szólásmondást: a sajtó a hetedik nagyhatalom. Olyan nagyhatalom, amely szövetségeket köt és bont, dinasztiákat emel fel és buktat meg, kormányokat cserélget, irányítja a gazdasági életet, milliók véleményét, kultúráját, ízlését szabja meg.

A sajtó bennfentesei – bármennyire hízelgő volt is rájuk nézve ez a vélekedés – józanabban ítélték meg a maguk szerepét és lehetőségeit; talán alá is becsülték azt. Biró Lajos, a kiváló radikális publicista írta 1908-ban: „Az újság nem írhat mást, csak azt, amit a közönség gondol.”¹

Mind a két ítéletben van igazság. A sajtó valóban fontos közvéleményformáló szerepet tölthet be, ha világosan fejezi ki – szociálisan többé-kevésbé körülhatárolható – olvasótáborának érdekeit, véleményét, ha „ráérez” hangulatára, s – ellenkezőleg – nagyon hamar elveszítheti közönségét, ha annak érdekeivel, vágyaival szembehelyezkedik, ha attól eltérő szempontok alapján kívánja véleményét, felfogását irányítani, befolyásolni. Ehh. azonban hozzátehetjük, hogy a sajtónak még az utóbbi esetben is megvan a maga szerepe pusztán informatív, hírközlő funkciója révén.

A sajtó közvéleményformáló, befolyásoló szerepe különösen megnő kiélezett helyzetekben, kritikus időszakokban, amikor a különböző társadalmi-politikai csoportok, irányok éppen általa fejezik ki felfogásukat, céljaikat, s a sajtó révén is igyekeznek annak érvényt szerezni. Nyilvánvaló, hogy háború esetén mindez a legélesebben jelentkezik, s ez a magyarázata, hogy az első világháború időszakában a sajtó súlya és jelentősége tetemesen megnövekedett. Az egyes hadviselő országok kormányai igyekeztek maximálisan befolyásuk, sőt: közvetlen irányításuk alá vonni az ország egész politikai sajtóját, alárendelni a hadviselés érdekeinek – s a „sajtó-nagyhatalom” engedelmesen követte a kormányzat utasításait, elfogadta tilalmait, alávetette magát a háborús cenzúra megannyi kívánságának.

Így volt ez Magyarországon is, ahol a polgári sajtó szinte kivétel nélkül „elébe ment” a kormány kívánságainak már a sarajevói merényletet követő júliusi válság időszakában, s a háború első hónapjaiban sem emelt akadályokat a kormány és a hadvezetőség sajtópolitikai elképzeléseinek megvalósítása elé. Sőt, a mérsékelt ellenzék lapjai – kifejezve a nacionalista beállítottságú nagybirtokosság és a klérus hangulatát – kezdettől fogva sürgették a Szerbiával való „leszámolást”, megelőzve ebben a Románia

¹ *Biró Lajos: A sajtó lélektanához. Huszadik Század, XVII. kötet; 1908. január–június. 246.*

semlegesítésén fáradozó, tehát az azonnali hadüzenet célszerűségén egy ideig töprengő Tisza Istvánt és nagytőkés-nagybirtokosi „munkapártját”. Csak a polgári ellenzék balszárnyát, a Károlyi Mihály és Justh Gyula táborát képviselő *Magyarország* hangoztatta fenntartásait, kifejezve a német orientáció iránti kételyeit. A polgári radikális *Világ* – Jászi Oszkár és jobbára polgári értelmiségi követői – élesen szembeszállt a növekvő háborús hangulattal, bár a párt soraiból egyesek már a hadüzenet előtt csatlakoztak a nacionalista táborhoz, a háború kitörésekor pedig – a Károlyi–Justh-csoporthoz hasonlóan, néhány tiszteletre méltó kivételtől eltekintve – a többség elfogadta a „salus belli suprema lex” elvét.

Még határozottabban háborúellenes, antimilitarista álláspontot képviselt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt központi lapja, a *Népszava* – hangot adva a mintegy százezernyi szervezett szocialista munkás békét akaró álláspontjának. A lappal szemben Tisza már a Szerbiának küldött ultimátum előtt fellépett; maga elé idézte a lap szerkesztőjét (egyben a párt vezetőjét), Garami Ernőt és „a lesgigorúbban figyelmeztette” arra, hogy „a lapot, ha hangját nem változtatja meg, amint a kormánynak a megfelelő eszközök rendelkezésére állnak, azonnal betiltja”.² A fenyegetésnek igazi nyomatékot az adott, hogy a kormánynak alig néhány nap múlva, 1914. július 27-én, a Szerbiának küldött ultimátum után, már „rendelkezésére álltak” „a megfelelő eszközök” – s a *Népszava* hangja elhalkult, majd az orosz hadüzenet után – bár csak néhány hónapra – háborúpártira váltott át. *1914 augusztus elején az egész magyar politikai sajtó egyértelműen a háború támogatása mellett állt ki.*

Mi a magyarázata ennek az egyöntetűségnek? Milyen körülmények játszottak közre kialakulásában, s milyen eszközök álltak a kormány rendelkezésére, hogy a sajtót alávetesse a háború érdekeinek? A válaszhoz érdemes egy pillantást vetnünk a magyarországi sajtóviszonyokra.

Az 1848-as forradalom idején alkotott XVIII. t. c. kimondta a polgári sajtószabadság elvét, amely haladó vonásai mellett (esküdtszék elé utalja a sajtóeljárást) retrográd elemeket is tartalmazott (pl. magas hírlapi kaució), ill. szabályozatlanul hagyott bizonyos jogi eljárásokat; ezeket az osztrák–magyar kiegyezés (1867) után különböző miniszteri rendeletek pótolták, ill. szigorították. Így pl. 1898-ban bevezették az „éjjeli ügyész” rendszerét, ami gyakorlatilag egy-egy „nemzetiségi” vagy „osztály elleni izgatás” miatt büntetés alá helyezett nemzetiségi, ill. szocialista lap előzetes cenzúráját jelentette: a lap egy példányát – szétküldésével egyidőben – be kellett mutatni az inspekciót tartó ügyésznek, aki a lap egy-egy cikkét inkriminálhatta, és a lap adott számának szétküldését is megtilthatta. Ezt követően hivatalból megindították az eljárást, s az esküdtszék különböző büntetéseket szabtak ki (vagy felmentő ítéletet hoztak). A szocialista és a nemzetiségi sajtó ellen időnként valóságos hadjáratot vezettek a kormányok; szerkesz-

²Tisza e lépését Alexander Krobotin báró közös hadügyminiszternek küldött válaszlevelében írta le. Krobotin 1914 augusztus 3-i átiratában azt követelte, hogy „a *Népszava* című lap bűnös üzelmeinek idejében és erélyesen véget vessünk”. – L. Országos Levéltár. Miniszterelnökségi iratok (a továbbiakban: OL ME) – 1914 – XLI – 1591 (5880). Közli: A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai (a továbbiakban: MMTVD) 4/B kötet. Összeáll. és szerk.: Mucsi Ferenc, Kende János és mások. Bp. 1969 Kossuth Könyvkiadó, 14.

tőiket, munkatársaikat súlyos fogház-, ill. pénzbüntetésre ítélték; a háború előtti években mind gyakoribbak lettek a polgári ellenzéki lapok elleni hasonló fellépések is.

A háborús készülődések egyik mozzanataként, már Tisza István második miniszterelnöksége idején, 1914-ben, új sajtótörvényt fogadtak el, amely számos ponton szigorításokat tartalmazott. Emelte a hírlapbiztosíték – a kaució – összegét; szigorította a felelősségi rendszert; a terjesztés és a kolportázs engedélyezését a közigazgatási hatóságokra bízta stb. A törvényjavaslatot az egész sajtó hevesen támadta, mégsem tudta megakadályozni, hogy a „munkapárti” többség el ne fogadja, s még a szigorú szankciók enyhítését sem tudta elérni. A hónapokig tartó küzdelmek mindenesetre alaposan megtépázták a sajtó-„nagy hatalom” nimbuszát, amit csak tetézett a háború kitörésével bevezetett rendkívüli intézkedések sorozata. Közülük különösen nagy jelentőségű volt az 1914. július 27-én életbe léptetett 1912. XLIII. t. c., amely háború esetére kivételes hatalommal ruházta fel a kormányt, lehetővé téve, hogy felfüggeszse a helyi önkormányzatokat, korlátozza az egyesülési és gyülekezési jogot, bevezesse a statáriális bíraskodást, ellenőrzése alá vonja a táviró és távbeszélő forgalmat, s – nem utolsósorban – elrendelje a sajtó előzetes ellenőrzését, a cenzúrát is. A törvény végrehajtási utasítása, a „szigorúan titkos, bizalmas” jelzésű *Tájékoztató* tartalmazta mindazoknak a miniszterelnökségi, ill. szakminisztériumi rendeleteknek a szövegét, amelyeket a háború esetére szóló kivételes törvény életbe léptetésekor kellett közzétenni. Közéjük tartozott az Igazságügyminiszter 12.001/1914. sz. rendelete is, amely az 1912. XLIII. t. c. 11. §-a alapján „egyes, erre okot szolgáltató ... lapoknak és ... minden más sajtóterméknek ellenőrzését” szabályozta.

Eszerint a területileg illetékes ügyészség elrendelheti, hogy egyes lapok sajtórendészeti köteles-példányukat már a szétküldés előtt beszolgáltassák, és csak az ezt követő 3 óra elteltével kezdjék meg a terjesztést, ha erre az engedélyt megkapták. Ha a hatóság a lapban „a hadviselés érdekeit sértő közleményt” fedne fel, a lap terjesztését megtilthatja, s ellene bűnvádi eljárást kezdeményezhet, súlyosabb esetben a lap megjelenését is felfüggesztheti (az egyéb sajtótermékektől itt most eltekinthetünk).

A hadviselés érdekeit érintő kérdések közé tartozott – a rendelet szerint – a fegyveres erők, az erődítmények, a hadsereg ellátására vonatkozó hírek és adatok szolgáltatása. Ezekről csak a miniszterelnökség sajtóosztálya (a horvát–szláv–dalmát országok kormányának elnöksége), a m. kir. honvédelmi miniszter, a cs. és kir. hadsereg főparancsnokság (AOK) hadisajtószállása (Kriegspressequartier) vagy a cs. és kir. hadügyminisztérium sajtóirodája adhattak tájékoztatást a hivatalos lapok vagy a félhivatalos sajtóügynökségek útján. Minden más ezekre vonatkozó közlemény, amely hivatalos jóváhagyás nélkül jelennék meg a sajtóban, büntetést vont maga után.

A fenti feladatok végrehajtását a miniszterelnökség sajtóosztályára bízták, amely addig a kormány nem túl jelentős sajtópolitikáját irányította. A megnövekedett feladatok jó részének ellátását azonban hamarosan átvette egy újonnan létrehozott háborús intézmény: a Hadi Felügyeleti Bizottság (HFB) *sajtóalbizottsága*. A HFB az egyes szakminisztériumok képviselőiből és katonai szakértőkből állt,³ akiknek a feladata a

³ 1915–1916-ban a Hadi Felügyeleti Bizottságnak 26 „polgári tagja” volt. Elnöke Karátsón Sándor, a honvédelmi minisztérium államtitkára volt; tagjai között találjuk Drasche-Lázár Alfréd miniszteri tanácsost, a miniszterelnökség sajtóirodájának vezetőjét; a honvédelmi minisztériumból

hadviselésre vonatkozó hírek és adatok politikai és katonai szempontú értékelése volt. A HFB ülésein döntötték el, hogy mely hírek közölhetők a nyilvánossággal s melyek azok az információk, amelyek megjelentetése „a hadviselés érdekeit sérti”. A HFB a cs. és kir. hadügyminisztérium mellett működő hadfelügyeleti hivattal (Kriegsüberwachungsamt) és a vezérkar nyilvántartási irodájával a m. kir. honvédelmi minisztérium által kijelölt összekötő tisztek révén állt kapcsolatban, tőlük kapta meg rendszeresen a hadvezetés megfelelő információit, amelyeket azután figyelmeztetések, tilalmak formájában érvényesített a megfelelő magyar katonai és polgári hatóságoknál, ill. az egyes lapok szerkesztősegeinél. Kezdetben a miniszterelnökségi sajtóiroda végezte a sajtó teljes ellenőrzését és a szerkesztőségekhez intézett bizalmas értesítések kibocsátását. Ezekben arra hívta fel a szerkesztők figyelmét, hogy melyek azok az események, adatok, amelyekről nem jelenhet meg közlemény a lapban. E funkciók jó részét – 1915-től kezdődően – fokozatosan átvette a HFB sajtó albizottsága, amelyben helyet foglaltak a miniszterelnökségi sajtóiroda vezető munkatársai is. A HFB a Honvédelmi minisztériumnak volt alárendelve.⁴

A fővárosi lapok nem hivatalos úton szerzett értesüléseiket már előre, kéziratban engedélyeztették a HFB sajtóalbizottságánál, így előre „bebiztosították” magukat a lap *előzetes ellenőrzés alá helyezésével* szemben. Erre valójában nem is volt szükség a háború első évében. A lapok – meggyőződésből vagy félelemből – a háború mellett foglaltak állást. Igyekeztek pontosan követni a kormányzat útmutatásait; hadmozdulatokról, katonai jellegű eseményekről a sajtóosztály közvetlenül vagy az MTI, ill. a Budapesti Tudósító útján adott kommunikéit közölték; már megjelent, tehát hivatalosan engedélyezett információkat vettek át; általában kerültek mindazon hírek közzétételét, amelyek „a közönség körében izgalmat vagy félelmet kelthettek”.

A vidéki lapok szerkesztősegeit Drasche-Lázár Alfréd miniszterelnökségi sajtófőnök 1914. augusztus 23-án külön „bizalmas közlésben” tájékoztatta a háborús cenzúra mechanizmusáról. Eszerint hadmozdulatokról csak a miniszterelnökségi sajtóosztály kör-táviratai, ill. az MTI és Budapesti Tudósító közleményei alapján szabad hírt adniuk. Emellett – a forrás megjelölésével – átvehetik a fővárosi lapokban megjelent közleményeket is, de figyelniük kell arra, hogy a publikációkkal ne keltsenek izgalmat a közönség körében (ne írjanak pl. harctéri kudarcokról, pénzintézetek csődjéről, ellenséges csapatok kártevéséről stb.). A helyi anyag közlésénél is járjanak el gondosan: kezeljék kritikusán a sebesültek elbeszéléseit, a lefolyt ütközetek leírását ne tőlük vegyék át, ne közöljék ezredszámukat, a tisztek nevét stb.⁵

A jó együttműködést elősegítette, hogy a kereskedelmi miniszter a háború tartamára elrendelte a hírlapok díjmentes postai szállítását,⁶ a belügyminiszter feloldotta

---

került ki az elnökhelyettes s a HFB további 5 tagja; a miniszterelnökséget még egy fő, a belügy-, a pénzügy- és a földművelésügy minisztériumot 2–2 fő képviselte; az igazságügyről 3, a kereskedelmi minisztériumtól 5, a Horvát-szlavon minisztériumtól 1, Horvát-Szlavonország kormányától 2 fő vett részt a bizottság munkájában. L.: Hadtörténelmi Intézet Levéltára (a továbbiakban: HIL); HFB 1915–1916 (4460. cs.) 26. sz. 1819.

⁴ A sajtócenzúra szervezetére vonatkozóan L.: *M. Kondor Viktória*: Adalékok az első világháború alatti sajtó és cenzúra történetéhez. Magyar Könyvszemle, 1975, 91. kötet., 1. sz. 75–82.

⁵ OL ME – 1914–XLI–1591–6429.

⁶ Az engedély indoka az volt, hogy a politikai napilapok a háború miatt elvesztették hirdetéseiket s „a hírlapbélyeg fizetésének elengedése” (vagyis az ingyenes postai szállítás) részben

egyes lapok utcai árusításának tilalmát,⁷ a honvédelmi miniszter felmentette a lapok munkatársainak túlnyomó többségét a katonai szolgálat alól, ill. 1914 szeptemberében többüket a sajtóhadiszállásra haditudósítóként osztotta be stb. (1915 februárjában a Népszava is küldhetett tudósítót a sajtóhadiszállásra Göndör Ferenc személyében).⁸ A kisebb lapok és a vidéki hírlapok katonai szolgálatra rendelt munkatársait is jórészt a különböző tábori lapokhoz osztották be.

A háború első két esztendejében virágzott a hírlapüzlet. Az újságok ebben az időszakban érték el a legmagasabb napi példányszámot: Az Est esetenként elérte a 400 000-et is; 1915-ben még a Népszava is napi két kiadásban jelenhetett meg. Az embereket érdekelték a frontról érkező hírek, a haditudósítások, mindaz a sok újdonság, szenzáció, ami kilendítette őket megszokott életükből. Nemcsak tanúi, hanem személyesen is érintett részesei lettek egy korábban elképzelhetetlen földindulásnak. Kialakult egyfajta háborús tömegpszichózis, amely kialakította a maga háborús sajtóját, s ez a sajtó mindenben igyekezett kiszolgálni ezt a tömegigényt.

A háború elhúzódása, a harctéri kudarcok, a súlyos emberveszteségek, a rokkantak tömegeinek megjelenése a hátszágban, a gazdasági nehézségek fokozódása azonban hamarosan szétépték ezt a lázas ködképet. A sajtó a változást közvetlenül a rotációs papírkészletek rohamos fogyásában érzékelte. A kormányzat 1916-ban Újságpapír Központot hozott létre, amely a papír beszerzését és szétosztását irányította; csökkentette az egyes példányok oldalszámát, megszabta az egyes rovatok és a hirdetések arányát.

Az 1916. évi háborús kudarcok, a gazdasági életben rohamosan fokozódó nehézségek mind szélesebb körű elégedetlenséget szültek a tömegek körében, amelyeket a leginkább sújtott a háború. S a lapok is – ha nem akarták elveszíteni olvasótáborukat – egyre nyíltabban adtak hangot a növekvő háborúellenes hangulatnak. Ismét felerősödött az ellenzéki és a szocialista sajtó; hasábjaikon szaporodtak a háborúellenes megnyilatkozások – s a cenzúra törlései. Ugyanakor erőteljesen módosultak a kormányzat intenciói a tilalmas témák körét illetően is.

1914 júliusában még Tisza személyes levélben kérte az egyes lapszerkesztőket, hogy Szerbia elleni esetleges csapatmozdulatok közlésétől „mindaddig tartózkodni szíveskedjenek, amíg azok hivatalos forrásból megerősítést nem nyernek”,⁹ s a következő hónapokban is udvarias hangú levélben kérték a szerkesztőket, hogy olyan jellegű

kárpótlásul szolgál számukra. A Budapesti Napilapok Szindikátusa (a lapkiadók szövetsége) levélben mondott köszönetet az intézkedésért. L.: OL ME 1914–XLI–1591–6901, 7388 (1914 szept. 9., ill. október 3.), továbbá: Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából. 1914–1918. Összeáll. Iványi Emma. Bp. 1960. Akadémiai Kiadó, 91.

⁷ 1914. szeptember 10-én a belügyminiszter feloldotta a Népszava utcai árusításának 1913 januárjában elrendelt tilalmát; 1914 októberétől pedig engedélyezte a lap dohánytözsdekben való árusítását is. (MMTVD 4/B köt., 41.)

⁸ A sajtóhadiszállásra beosztott újságírók között volt Kéri Pál Az Esttől, Magyar Lajos a Világtól, Szomory Emil Az Újságtól, Biró Lajos a Pester Lloydtól, Payr Hugó a Budapesti Hírlaptól, Gonda Henrik a Magyar Hírlaptól stb. Az utóbbi négy 1917 tavaszán – leszerelésükkor – kitüntetést is kapott. (OL ME 1914–XLI–1591–6147, ill. OL ME 1917–IVres–1326.) Göndör Ferenc haditudósítói tevékenységéről l.: Párttörténeti Intézet Archívuma (a továbbiakban: PI Arch.), 659. fond, 1915/7; OL ME 1915–IVres–116; HIL HFB 1915–1916 (4460. cs.) 1016/1916.

⁹ PI Arch. 659. f., 1914/4. 44.

gazdasági eseményekről, amelyek érinthetik a hadi érdekeket, közleményt ne publikáljanak. Így „mellőzendőnek” minősítették az élelmiszerbehozatalra vonatkozó híreket, általában az árufuvarozást illető adatok közlését,¹⁰ de hamarosan tiltották a hadseregszállítások körüli csalások szellőztetését is. Így 1915 januárjában figyelmeztették a szerkesztősegeket, hogy *Az Est* leleplezéseit ne vegyék át, s a későbbiekben is olyan utasítást adtak ki, hogy „a szállítási visszaélésekre vonatkozó és ezzel kapcsolatos összes híreket és fejtegetéseket további intézkedésig mellőzni sziveskedjenek”. A csaló hadseregszállítók bűnperéről sem engedélyeztek tudósítani; kizárólag a főtárgyalást követő hivatalos kommuniké közléséhez járultak hozzá.¹¹

Tilos volt írni egyes vállalatok és nagymalmok gabonaárdragítási manipulációról, s óva intettek attól, hogy a növekvő élelmiszer-drágaságról és a beszerzési nehézségekről tudósítsanak, s ezáltal izgassák a közönség körében „amúgy is uralkodó ingerültséget”. „A sajtóbizottságot felsőbb helyről figyelmeztették – olvashatjuk az 1915. június 9-én kibocsátott „bizalmas értesítésben” –, hívja fel a szerkesztősegeket, hogy a drágaság kérdésekkel foglalkozó összes cikkeket a sajtóbizottságnál előzetes cenzúra végett feltétlenül és minden körülmények közt bemutassák. Mivel az ügyesség utasítást kapott, hogy a drágaság kérdésével foglalkozó és „közölhető», *bélyegzővel el nem látott cikkeket tartalmazó hírlapok ellen a legerélyesebben járon el, a sajtóbizottság a maga részéről tisztelettel megkéri a Szerkesztő urakat, hogy cikkeiket e bizottság elé terjesszék és hogy e cikkeknek a legutóbbi napokban mind élesebbé vált hangját mellőzzék, mert a bizottság – utasítása folytán – nem fogja megengedni olyan cikkek közlését, amelyek a drágaság kérdésével izgató hangon foglalkoznak. A sajtóbizottság arra is felkéri a Szerkesztősegeket, hogy a csepeli rendzavarásokról semmit se írjanak.*”¹²

Nem javasolták, hogy írjanak a Monarchiában levő hadifogolytáborok kedvezőtlen egészségügyi viszonyairól, sem a külföldön internált magyar állampolgárok helyzetéről;¹³ „katonai érdekből” tiltották, hogy – a hivatalos jelentéseket kivéve – kémkedési ügyekről írjanak;¹⁴ különösen kényesen ügyeltek arra, hogy a lapok ne tükrözzék az időnként kiéleződő osztrák–magyar kapcsolatokat vagy a nemzetiségi ellentéteket.¹⁵ A közös külügyminisztérium kérésére 1915 tavaszától külön is figyelmeztették a lapokat a Monarchia kényes nemzetközi-politikai helyzetére, felhívták a figyelmet: Olaszország magatartásának kommentálásától tartózkodjanak¹⁶ stb.

¹⁰Részletesen l.: OL ME 1915–IVres–1684, 2373, 1916–IVres–34., ill. HIL HFB–1914–1201 (4456. cs.) 863.

¹¹„Bizalmas”. A háborús cenzúra hóhérmunkája. Írta *Serény Aladár*. (A továbbiakban: „Bizalmas”) Budapest, 1919. Titánia Könyvkiadó Váll.; 14., 16., 24.

¹²L. ugyanott, 15., 22–24. – A csepeli éhségzsendülésről részletesen l.: MMTVD 4/B köt., 107–108.

¹³OL ME 1915–IVres–1262; HIL HFB 4457. cs. (3451). 3. füzet, 103. l., Uo., 1916–1917 (4459. cs.) 1920/1916 (883.).

¹⁴OL ME 1915–IVres–1648; HIL HFB 1916–1917 4459. cs.) 1958/1916; Uo., 1915–1916 (4460. cs.) 1364/1916.

¹⁵Az osztrák–magyar ellentétekre vonatkozóan l. az OL ME 1915–IVres–298. 1770., HIL HFB 1915–1916 (4460. cs.) alatt található rendelkezéseket; a Monarchia nemzetiségi ellentéteinek eltussolására vonatkozóan: 1351/1916, 443.; HIL HFB 1916–1917 (4459. cs.) 2148/1916; Uo.; 840/1917; továbbá OL ME 1918–IVres–343, 904, 907, 1118.

¹⁶OL ME 1915–IVres–1194, 2413; PI Arch. 659. f. 1915/6.

1916-tól élesedett a tilalmak hangja. Ebben élen járt a Közös Hadügyminisztérium, amely már a háború küszöbén is a Népszava elleni erélyes fellépést sürgette a magyar miniszterelnöktől. 1915 nyarán azonban már Tisza István is a szocialista lap elleni erélyesebb fellépést fontolgatta. A Népszava kiadóhivatala akciót szervezett a lap terjesztésére a katonaság körében – és Tisza a közös hadügyminiszterhez intézett jegyzékében a Népszava terjesztésének „szigorúan titkos módon” való meggátlását javasolta. Krobotin 1915. augusztus 13-i titkos leiratában el is rendelte, hogy a lap laktanyákban való terjesztésének „személyesen, szemlék alkalmával” maguk a parancsnokok vessenek véget. Hangsúlyozta azonban, hogy a háború érdekei megkívánják: a Monarchia egyik pártjával szemben „ne lépünk fel túl durván és bántó módon”, s így „a vitákat, bonyodalmakat elkerüljük”. Az akció révén a Népszavát a laktanyákból kiszorították ugyan, de a lapot a harcterről nem sikerült kiűzniük.¹⁷ Ebből a következő évben újabb bonyodalmak származtak: a HFB sajtóalbizottság igazoló jelentésben volt kénytelen visszautasítani a közös hadügyminisztériumnak azt a vádját, hogy nem lépett fel erélyesen a lap harctéri terjesztésével foglalkozó 1916. május 7-i Népszava-közleménnyel szemben.¹⁸

De nemcsak a Népszavával, hanem szinte valamennyi politikai lappal szemben nőttön-nőtt a hadsereg vezetőinek ellenszenvé. 1917 kora őszén Szurmay Sándor báró honvédelmi miniszter valóságos „bűnlajstromot” küldött át a miniszterelnöknek a Pesti Hírlap, a Magyarország, Az Est, a Neues Pester Journal és természetesen a Népszava inkriminált cikkeiből, azzal a követeléssel, hogy a miniszterelnök (ekkor már Wekerle Sándor) lépjen fel erélyesen a szerkesztők ellen, s érvényesítse velük szemben a honvédelmi minisztérium szempontjait. A miniszterelnök „bizalmas értesítésében” nyomatékosan követelte a lapoktól, hogy fokozottan vegyék figyelembe a hadi érdekeket – a hadviselés, a munkásmozgalmak, a közellátás és a német szövetséget illető témákban egyaránt: ezek voltak azok a kényes kérdések, amelyekről csak a cenzúra által előzetesen jóváhagyott közleményeket lehetett publikálni. (Szurmay egyúttal azzal a kéréssel fordult a hadsereg-főparancsnoksághoz, hogy jól felkészült katonai szakértőket osszanak be cenzornak, akik ki tudják szűrni a hadi érdekeket sértő közleményeket akkor is, ha a „civil” ügyészségek „átengedték” az írást. Nyomatékuul hozzáfűzte: a feladatukat rosszul ellátó katonai szakértőket pedig mentsék fel megbízatásuk alól . . .)¹⁹

Mindennek következtében 1916 nyaratól kezdve mind több lett a cikkek közlésének tilalma; a korrektúrában bemutatott kéziratokból egyre többet törölt a cenzúra, s a lapokban szaporodtak a helyükön üresen maradt fehér foltok, az „ablakok”. Ez ellen már 1914 novemberében is felléptek, s kötelezték a lapokat, hogy a kihagyott részeket másokkal pótolják.²⁰ Ezt azonban nehéz volt betartani. A HFB ezért 1916-ban előírta a cenzoroknak, hogy egyes mondatrészeket, jelzőket stb. önmagukban ne töröl-

¹⁷ A levélváltást és a közös hadügyminiszter titkos rendeletét l.: OL ME 1915–IVres–3592. Közli: MMTVD 4/6 köt. 108–113. – Talán a „hibát” helyrehozandó a következő évben maga a HFB gátolta meg törvénytelen eszközökkel a Népszava egyik, az ügyészség által nem inkriminált számának a katonák közötti terjesztését, azt kérve a katonai hatóságoktól, hogy titokban semmisítsék meg a már postára került lappéldányokat. (HIL HFB 1916–1917 (4459. cs.) 877–1917.

¹⁸ HIL HFB 1915–1916 (4460. cs.) 1189/1916; 718–722.

¹⁹ A leveleket l.: OL ME 1917–IVres–6563.

²⁰ L.: „Bizalmas”, 9–10.

jenek; egész bekezdéseket, vagy a cikket magát kell törölni s kötelezni a lapot, hogy a törlés helyét pótolja más közleménnyel; a törölt cikk címének közlése is tilos. Ennek ellenére előfordult, hogy pl. a Népszava 1916. november 11-i számának teljes első oldalát törölte a cenzúra, csak az egészszólamás vezércikk szalagcíme maradt meg: „*I. Ferenc József meghalt.*” Nyilvánvaló, hogy ez a törlés s a pótlás elmaradása beszédesebb volt minden „izgató” írásnál. A hasonló esetek meggátolására az igazságügyminiszter rendelete alapján a HFB bizalmas figyelmeztetésben megtiltotta, hogy a nem engedélyezett cikkek címét vagy tartalmát jelezzék a lapban, illetve hogy egyáltalán említést tegyenek a betiltásról. „A cikkről való bármilyen megemlékezés ugyanazon tekintet alá fog esni, mintha maga a betiltott cikk jelent volna meg.”²¹ Ez a rendelkezés hatékonyabbnak bizonyult, mint a korábbi tilalmak, bár hasonló esetek a későbbiekben is előfordultak.

A kiéleződő belpolitikai viszonyok, a mind tömegesebbé váló munkás-megmozdulások és éhségzundulások egyre élesebbé és erőszakosabbá tették a cenzúrát. 1916 nyarán pl. arról értesítették a szerkesztősegeket, hogy a petrozsényi közbányákban „a népfelkelő munkásosztagokra – zundulás büntette miatt – kihirdették a katonai rögtönbíráskodást”. Az eseményekről *semmi sem közölhető*, a rögtönítélő bíráskodásról szóló hirdetmény sem.²²

Ez időtől fogva tilos volt írni a Monarchiában és Németországban uralkodó élelmiszerhiányról; a lisztellátás zavarairól, a zsírhiányról, az élelmezési nehézségek miatt kitört tüntetésekről és zavargásokról. Ezekről az eseményekről „b. lapjukban semmi hírt ne hozzanak” – intette a lapokat az igazságügyminiszter. Ezzel összefüggésben a zombori éhségzundulásról éppúgy tilos volt írni, mint a kolozsvári asszonyok tüntetéséről, vagy az 1917 áprilisi morvaországai véres élelmezési incidensről.²³

1916 nyarán szigorították a sajtó ellenőrzését. A július 1-én szétküldött „bizalmas értesítés” felszólította a lapszerkesztőket, hogy pacifista cikkeket ne közöljenek, a terméskilátásokról ne írjanak, országgyűlési kommentárjaikat előzetesen mutassák be a sajtóbizottságnak.²⁴ A kialakult helyzetet jól tükrözi a közös hadügyminisztérium mellett működő hadfelügyeleti hivatal (KÚA) rendelkezése, amely előírta, hogy a Stürkgh gróf osztrák miniszterelnök elleni merényletet kommentáló külföldi táviratokat (hazai közlésüket) a következő rendelkezés szerint cenzúrázzák: „Auslandstelegamme über Ermordung des Grafen Stürkghs dürfen gar nicht als Symptom für Stimmung einer Partei oder der Bevölkerung hinstellen noch so deuten als wäre sie Folge von Unzufriedenheit der Bevölkerung mit Approvisionierung oder allgemeinen Politik.”²⁵

Az 1917. évi februári orosz forradalomról érkező hírek valósággal átszakították a háborús tilalmak gátjait. A hadviselő országokban, köztük Magyarországon is, nagyarányú munkásmozdulások: gazdasági sztrájkmozgalmak, politikai tömegdemonstrációk zajlottak le. A központi hatalmak országaiban megtették az első tétova lépéseket a

²¹ HIL HFB 1915–1916 (4460. cs.) 1322/1916, 383–389. 1., illetve: OL ME 1917–IVres–7214.

²² HIL HFB 1915–1916 (4460. cs.) 1086/1916; 1020, 1021, 1029.; 1208/1916; 781.

²³ HIL HFB 1916–1917 (4459. cs.) 830/1917; 892/1917; HIL HFB 1915–1916 (4460. cs.) 1377/1916, 158. l.; OL ME 1917–IVres–7116; 1918–IVres–598, 1233, 3814.

²⁴ HIL HFB 1915–1916 (4460. cs.) 1244/1916; 624.

²⁵ HIL HFB 1916–1917 (4459. cs.) 1972/1916; 773.

politikai rendszer demokratizálására, kisebb-nagyobb engedmények árán a munkás-megmozdulások leszerelésére. Az osztrák parlament összehívása, a Tisza-kormány bukása, az új király, IV. Károly béketapogatózásai a közeli béke reményét villantották fel a tömegek előtt. A hadvezetőség – nem utolsósorban a cenzúra segítségével – megkísérelte feltartóztatni a rendszer bomlását. A szociáldemokrata párt 1917 áprilisban tartott „bizalmas kongresszusának” határozatai csak erősen megcsonkítva láthattak napvilágot, s a Népszavát előzetes cenzúra alá helyezték.²⁶ A hadsereg-főparancsnokság 1917 májusában arra kérte fel a magyar miniszterelnököt, hogy a sajtó megfelelő befolyásolása révén hasson oda, hogy a lapok hirdessék: az elterjedt békevágy megvalósításának „csak a feltétlen kitartás és a végső győzelembe vetett hit” adhat reális alapot.²⁷ Ezzel egyidőben szigorú utasításban írták elő: a lapok sztrájkmozgalmakról nem írhatnak, s különösen szigorú büntetést helyeztek kilátásba a hadfelszerelési gyárakban folyó munkás-mozgalmakról szóló közleményekért.²⁸

Hírzárlatot rendeltek el a Monarchia mind a két országában az 1918. januári általános sztrájk eseményeire; ugyanúgy szigorúan megtiltották, hogy a cattarói matróz-felkelésről írjanak, még ha a parlamentben szóba hozzák is. A HFB megtiltotta minden hír közlését, ami az 1918. júniusi MÁV gépgyári sortűzre és az azt követő általános sztrájkra vonatkozott. A rendelkezések száma annyira felszökött, hogy 1918 nyarától a sajtó-albizottság külön havi összesítésben foglalta össze a tilalmakat.²⁹

Különösen idegesen reagált a cenzúra az 1917. novemberi „bolsevik forradalomra” és magyarországi visszhangjára. A honvédelmi miniszter például leváltotta a sajtó-albizottságból azt a katonai szakértőt, aki átengedte a Népszava 1917. 28-i számában a „Trocki a proletárságról és a hadseregről” címmel megjelent közleményt. 1918 február elején elrendelték, hogy „minden közlemény, amely a bolsevikiekre és általában a bolsevikiek mozgalmára vonatkozik, a sajtóbizottságnak előzetesen bemutatandó”.³⁰ Előzetes engedély nélkül tilos volt írni a bolsevik kormánnyal indult fegyverszüneti, majd béketárgyalásokról, ill. ezekről csak hivatalos kommunikék voltak közölhetők. 1918 nyarán külön felhívták a szerkesztőségek figyelmét arra, hogy a tömegesen hazatérő volt oroszországi hadifoglyokról csak előzetes bemutatás után szabad írni, az „olynemű hírek” közlését pedig, „mintha hadifoglyaink a bolsevikiek egyedüli és legerősebb támaszai volnának” a forradalmi Oroszországban – kategorikusan megtiltották.³¹

A lapok ellenállása nőtt; nemegyszer élesen bírálták az elhatalmasodó cenzúrát. Válaszul a sajtóbizottság 1918. január 21-én „legnyomatékosabban” felkérte a szerkesztőségeket, hogy „a cenzúra és annak működésére vonatkozó mindennemű bírálattól, illetve megjegyzésektől tartózkodni sziveskedjenek. Így különösen mellőzendők az »itt a cenzúra

²⁶ MMTVD 4/B köt., 246–277., ill. „Bizalmas”, 35–37.

²⁷ OL ME 1917–IVres–2824.

²⁸ „Bizalmas”, 40–41.; OL ME 1917–IVres–3937.

²⁹ Ezekre a tilalmakra nézve l.: OL ME 1918–IVres–570, 573, 586, 589, 592, 750, 755, 1280, 1279, 2210, 3811, 5519, 7990, illetve: 7404, 7505.

³⁰ OL ME 1918–IVres–1230.

³¹ OL ME 1917–IVres–8179; 1918–IVres–1., 579, 593, 905, 920, 1276, 1284, illetve: OL ME 1918–IVres–1876, 7404.

egy cikkünket törölte», »x sort a cenzúra törölt« vagy hasonló megjegyzések» – fűzته hozzá. – Az ilyen bírálatok vagy megjegyzések a hadviselés érdekeire is sérelmesek lehetnek, és ez okból esetleg erélyes megtorló intézkedéseket vonhatnak maguk után». ³² S a megtorlás nem is késett. A kormányt közvetlenül támogató néhány lapot leszámítva alig akadt lap, amelyet néhány napra vagy több hétre is ne tiltottak volna ki a frontról, ne helyeztek volna előzetes cenzúra alá, vagy éppen ne foglalták volna le. Még a klerikális Alkotmány és a Keresztény Szocializmus c. lapok is több napon át előzetes cenzúrára voltak kötelezve. Az AOK követelésére a Világ, a Népszava és az osztrák Arbeiter Zeitung c. lapot 1918 júniusában kitiltották a frontról stb. ³³

Hosszasan lehetne még sorolni a tilalmakat és a sajtó ellen alkalmazott megtorlásokat. Erre valójában nincs szükség. *Ha időbeli rendbe állítjuk a cenzúra listáin szereplő tilalmakat, megkapjuk a Monarchia (és a történelmi Magyarország) összemérésének hiteles történetét*, megismerjük azokat a rejtett rugókat, amelyekről a kortársak – a cenzúra mind szigorúbb működése folytán – hitelesen nem értesülhettek.

Nem értesülhettek – de részesei, formálói voltak az eseményeknek, s a tilalmak ellenére is tudatában voltak annak, hogy a Monarchia elavult társadalmi-politikai rendszerének pusztulnia kell.

*

1918. október 24-én, midőn már a Monarchia uralmi rendszere csődbe jutott, a Budapesti Újságírók Egyesületének az év elején megalakult cenzúraellenes bizottsága s a fővárosi lapok szerkesztőseiben választott bizalmi férfiak együttes ülésükön kimondták, hogy a cenzúra intézményét megszüntnek tekintik. Másnap a lapkiadók szindikátusa is úgy döntött, hogy a cenzúrának többé semmiféle hírlapi közleményt nem mutatnak be. ³⁴

S a cenzúra? Működött tovább. Október 26-án megtiltotta, hogy a lapok közöljék a Magyar Nemzeti Tanács megalakulását s az általa kibocsátott proklamációt. A lapok természetesen leközölték. A válasz: a lapokat a budapesti ügyészség elkoboztatta, és ellenük a bűnvádi eljárást megindította. Az elkobzásnak nem volt foganatja. Október 29-én ügyészi határozat megtiltotta a Népszava aznapi számának szétküldését „Vérrel, diktatúrával és diplomáciával” című, valamint „Hétfőn megint vér folyt” című cikkei miatt. ³⁵ A lapot szétküldték. Másnap, október 30-án a sajtóbizottság a szokott „bizalmas

³² Az 1918. január 21-i „bizalmas értesítés” teljes szövegét l.: OL ME 1918–IVres–756. – A Budapesti Újságírók Egyesülete határozatban tiltakozott a tilalom ellen; ennek közlését sem engedélyezte a cenzúra (OL ME 1918–IVres–5501). A sajtóbizottság állásfoglalása támaszkodott a minisztertanács előző évi december 13-i határozatára, amely „kényes kérdések tárgyalása esetén a cenzúra fokozott alkalmazását” rendelte el. L.: Magyar Minisztertanácsai jegyzőkönyvek az első világháború korából. 1914–1918. Összeáll. és szerk.: Iványi Emma. Bp. 1960 Akadémiai Kiadó, 367–368. Az egyes lapok ellen alkalmazott büntetésekre vonatkozóan l.: PI Arch. 659. f., 1915/2, 1916/3, 1917/7, 1918/2; OL ME 1918–IVres–8395, 7277., továbbá: Magyar Minisztertanácsai jegyzőkönyvek, i. m., 427., 475.

³³ OL ME 1918–IVres–1170, 1275, 1886.

³⁴ Népszava, 1918. október 25., 26. A döntéseket valamennyi napilap leközölte.

³⁵ PI Arch. 659. f. 1918/2; 19.

értesítésben” felkérte a t. Szerkesztőségeket: „a »Magyarország« mai számában »A pólai tengerészek« és a nemzeti tanács címen megjelent közleményt, továbbá a »Nagy események a Soroksári úti fegyver- és gépgyárban« című közleményét ne vegyék át. A Magyarország fentebbi közleményei miatt, továbbá azért, mert a tegnapi tüntetésről szóló tudósításában azt írja, hogy *a katonaság megtagadta az engedelmisséget*, a királyi ügyészség által elkoboztatott”.³⁶ Ám az utasítást nem volt, aki végrehajtsa.

A sajtócenzúra utolsó „bizalmas értesítését”, a cenzúrát létrehozó egész rendszerrel együtt másnapra elsöpörte az őszirozsás forradalom.

³⁶ „Bizalmas”, 64.